

Tot de meest interessante passages van deze autobiografie behoren de bladzijden die Van Werveke aan zijn leermeesters en (latere) collega's in *historicis* wijdt. Daartoe behoren zijn vriend Gaston Dept, de ambitieuze Victor Fris en de modernist Hubert van Houtte. Maar het gaat toch vooral om Paul Fredericq en Henri Pirenne. Over de eerste, die nauw was bevriend met zijn vader, publiceerde Van Werveke al vóór de redactie van zijn *Herinneringen* een reeks artikelen, die postuum werden gebundeld onder de titel *Paul Fredericq in de spiegel van zijn dagboek* (1979). Het beeld dat daarin van Fredericq werd geschetst, wordt hier bevestigd: een energieke docent en militante antiklerikaal vóór de oorlog, na de oorlog 'alleen nog de schim' van zichzelf. Daartegenover staat Pirenne, die ook op de jonge Van Werveke een grote aantrekkingskracht uitoefende. Hij werd de promotor van diens dissertatie (ook al handelde die over een kerkhistorisch onderwerp) en diens leermeester in de economische, financiële en demografische geschiedenis. De *Histoire de Belgique* heet hier, in deze autobiografie van een historicus die de 'belgicistische' kaders in de nationale geschiedenis doorbrak, 'één van de weinige klassieken waarop onze historische literatuur prat mag gaan.'

De meest verrassende en originele passages van de *Herinneringen* betreffen echter niet de historiografie, maar de artistieke wereld waarin de jonge Van Werveke vertoefde. Zijn vader was bevriend met de schilder Gustaaf Vanaise. Zelf volgde Van Werveke tussen 1916 en 1918 lessen aan de Gentse Academie voor schone kunsten (bij Jan Delvin). Hij trok al schilderend door het Leielandschap, in de buurt van Sint-Martens-Latem, waar zich al vóór de oorlog een kunstenaarskolonie had gevestigd. In 1919 ontmoette hij de vier artistiek begaafde zusters Nys, die niet in Gent, maar in Brussel woonden. Zij gidsten hem door een nieuwer artistiek landschap. Van deze vier zusters is Maria Nys de bekendste geworden, niet in het minst door haar huwelijk met Aldous Huxley; nog onlangs verscheen haar biografie (Stan Laurysens, *Mijn heerlijke nieuwe wereld. Leven en liefdes van Maria Nys Huxley*, 2001; eerder publiceerde Kristin Blanpain *Aldous Huxley and Maria Nys*, 1991). Maar Van Werveke trok ook op, zo herinnert hij zich, met Jehanne, Suzanne en Rose, die respectievelijk met de scenograaf René Moulaert, de (Nederlandse) glazenier Joep Nicolas en de literator Eric de Haulleville zouden trouwen. Met en door hen woonde hij balletvoorstellingen bij, volgde hij het Vlaamse Volkstoneel van Oscar de Gruyter, ontmoette hij Adriaan Roland Holst.

Van Werveke verhaalt het allemaal in een eenvoudige, ongepolijste stijl. De *Herinneringen uit kinderjaren en jeugd* gaan de anekdotiek niet uit de weg en bevatten minutieuze beschrijvingen van wat in 1966 al lang verleden was (de grootte van de roze tegeltjes in de kelderkeuken van het ouderlijk huis ...). De verteller is een innemend en beminlijk man, zonder veel ijdelheid of pretentie. Toch overheerst na de lectuur van dit boek de indruk van afstandelijkheid. Van Werveke geeft zich in deze *Herinneringen* niet bloot. Eén enkele keer — daar waar het zijn relatie met Jehanne Nys betreft — krijgt de tekst, ongewild, een suggestief karakter. Maar verder blijf ven de portretten en beschrijvingen 'kaal', de oordelen wat academisch. Er staat wat er staat. Meer kan de lezer niet besluiten. Maar ook dan nog kan hij genieten van het relaas van *de formative years* van een kunstzinnig historicus en een beheerst man.

Jo Tollebeek

C. van Baalen, J. Ramakers, ed., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, V, *Het kabinet Drees III 1952-1956. Barsten in de brede basis* (Den Haag: Sdu uitgevers, 2001, xviii + 631 blz., €6,72, ISBN 90 12 08951 4)

Reeds enkele jaren na het vierde deel is nu ook het vijfde deel verschenen. Ook aan dit deel

heeft een team van onderzoekers bijgedragen. Met ingang van dit vijfde deel, tijdens de rit dus, is de opzet van de reeks nogal ingrijpend gewijzigd. In plaats van op de gebruikelijke departementsgewijze behandeling ligt nu de nadruk op een politieke analyse van 'spanningsvolle momenten' in de politieke verhoudingen tussen parlement en kabinet. Ter compensatie wordt in een afzonderlijk hoofdstuk een overzicht gegeven van de voor parlement en kabinet belangrijke onderwerpen. Het kabinet Drees III kwam tot stand na reguliere verkiezingen. Die brachten winst voor de PvdA en de VVD en verlies voor de KVP en de ARP. Met een winst van drie zetels werd de PvdA net de grootste partij, wat de onderlinge concurrentie tussen KVP en PvdA zou aanwakkeren. Een groep 'zwevende kiezers' had tot het laatst gearzeld.

In hoofdstuk I wordt ingegaan op verkiezingen en formatie. Merkwaardigerwijs wordt eerst ingegaan op de verkiezingsprogramma's en -campagnes en daarna pas kort op de onder de bevolking levende denkbeelden. Weer werd de populaire Drees minister-president, maar eerst na een lange formatie in fasen, waarin het regeerprogramma beperkt bleef tot richtlijnen. Terwijl de VVD buiten de regering bleef, traden behalve de PvdA en de KVP de CHU en de ARP tot het nieuwe kabinet toe. De KVP beschouwde het kabinet als extra-parlementair. Buitenlandse Zaken kreeg met de 'junior minister' zonder portefeuille Luns naast de financiële specialist en vertrouweling van Colijn, Beyen, twee ministers. Maatschappelijk Werk werd afgesplitst van Sociale Zaken. De KVP had Hofstra als kandidaat-minister voor Financiën geweigerd. In het kabinet dat kon rekenen op brede steun in het parlement, zaten veel nieuwe ministers. Drees, Beel, Staf en Mansholt maakten reeds deel uit van Drees II en belichaamden daarmee de continuïteit. Vanaf 1 februari 1953 werd het Tweede-Kamerlid De Waal staatssecretaris van OKW en zo de eerste vrouwelijke bewindspersoon.

Na hoofdstuk II met een overzicht van de door het parlement behandelde onderwerpen wordt conform de nieuwe opzet in hoofdstuk III niet uitvoerig ingegaan op de Watersnoodramp, aangezien hier geen sprake was van politieke spanning, maar op de beroering rond het Mandement van 1954. Wat de rol van Romme betreft, wordt geconcludeerd, dat hij 'aanvankelijk mede het klimaat schiep' (188). Kon of wilde Romme het tij niet keren? Het Mandement verscherpte de politieke verhoudingen en leidde tot uitgebreide discussies in de ministerraad en het parlement, maar niet tot een nieuwe Aprilbeweging (164). In hoofdstuk IV wordt ingegaan op beleidsterreinen, waar de grenzen van de controlerende taak van het parlement zichtbaar werden. Hiertoe behoorde de buitenlandse politiek met onvrede over de parlementaire invloed op de Europese integratie. Daaruit ontstond in juli 1953 bij het EDG-debat een amendement Klompé, dat werd aangenomen. Ook de vele wijzigingen in het defensiebeleid, doorgaans besproken in de defensiecommissie, een staatscommissie, wekten een zekere berusting in de hand. Bij de Watersnoodramp schikte het parlement er zich in, dat het kabinet een commissie van onderzoek afwees. In het volgende hoofdstuk worden enkele wetsvoorstellen behandeld, waarbij direct of indirect de vrijheid van de burger in het geding was. Genoemd worden onder andere de gewijzigde Zondagswet, de gewijzigde Begrafeniswet en de humanistische geestelijke verzorging. Een mijlpaal was de motie Tendeloo voor de opheffing van de ontslagbepaling van huwende ambtenaressen. Tegen de zin van de regering en van Romme werd deze met vijf KVP-voorstanders aanvaard. Ook Cals kreeg tegenslagen te verwerken bij de studieduur in Delft en bij de Tweede Televisienota, waar de omroepverenigingen via hun lobby in de Tweede Kamer bedongen, dat zij de inhoud van het programma zelf mochten bepalen. Naweeën van de bezettingsjaren en van het koloniale verleden zijn in hoofdstuk VI bijeengebracht. In hoofdstuk VII komt het spanningsveld tussen staatsbemoeiing en particulier initiatief aan de orde. Behandeld worden de grondpolitiek en prijsbeheersing, de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en de sodafabriek in Delfzijl. Bij het eerste onderwerp stonden de KVP en de ARP tegenover de PvdA, bij het tweede reageerden de meeste fracties kritisch en bij het laatste koos Zijlstra tot

teleurstelling van de PvdA voor het particulier initiatief. In hoofdstuk VIII gaat het om voorstellen van het kabinet om na de herstelperiode op het gebied van belastingen, dividenden, lonen en huren het roer voorzichtig wat om te gooien. De profileringsstrategie van de KVP uitte zich in moties van Lucas over de dividendbeperking en van Romme tegen de geleide loonpolitiek. Een koppeling van belastingverlaging en huurverhoging werd het kabinet door de tegenstemmen van de PvdA noodlottig. Anders dan Romme hoopte, lukte een lijmpoging van Burger. De kamerbreed gesteunde Algemene Ouderdomswet met een synthese tussen de verzekeringsgedachte en de idee van een staatspensioen in de slotfase van dit kabinet lijkt symbolisch voor het nogal pragmatische optreden met veel wet- en regelgeving van dit kabinet. Ook het vijfde deel in deze bekende reeks met een rijkdom en diversiteit aan informatie in tekst, notenapparaat en bijlagen is een publicatie van formaat. Er is meer aandacht voor de adviesorganen en de conjunctuur dan in het vorige deel. Raadpleging van het archief van het CPB had nog de informatie kunnen opleveren, dat Zijlstra sinds 1954 betrokken was bij het conjunctuuroverleg tussen de lidstaten van de EGKS en dat het kabinet in juni 1954 aan de Centrale Economische Commissie advies vroeg over maatregelen bij een internationale conjunctuurterugslag. Dit advies was begin 1956 gereed. Aan het begin van hoofdstuk VI heb ik gemist, dat tijdens Drees III de bilaterale betrekkingen met West-Duitsland als gevolg van naweëen sterk verslechterden. Luns, die hiervoor verantwoordelijk was, trad hard tegen West-Duitsland op en de betrokken Nederlandse departementen verschilden van mening. De politieke spanning die hiervan het gevolg was, zal zeker ook tot groepen kamerleden zijn doorgedrongen.

In de nieuwe opzet van deze reeks zijn interessante aspecten van het beleid belicht. Toch kan ik me niet aan de indruk onttrekken, dat er hier en daar een zekere vertekening heeft plaatsgevonden. Er zijn gelukkig weinig drukfouten.

G.van Roon

R. Staring, *Reizen onder regie. Het migratieproces van illegale Turken in Nederland* (Dissertatie Rotterdam 2001, Migratie- en etnische studies XIII; Amsterdam: Het Spinhuis, 2001, xii + 249 blz., €19,99, ISBN 90 5589 197 5).

Dit boek is een van de vele vruchten van de sinds tien jaar in Nederland tot bloei gekomen antropologisch gekleurde stadssociologie. Hoewel de wortels van deze richting reeds in de jaren tachtig liggen, met pioniers als Lodewijk Brunt en Frank Bovenkerk (op hun beurt weer geïnspireerd door André Köbben), is er met het aantreden van een nieuwe generatie sociologen, waarvan de Rotterdamse hoogleraar Godfried Engbersen de meest spraakmakende is, een duidelijk intellectueel en institutioneel kader geschapen. De dissertatie van de antropoloog Staring past goed in deze onderzoekslijn en verbindt op inventieve wijze het migratiethema met de stadssociologie.

In zijn boek behandelt hij een uitermate lastig onderwerp, namelijk het functioneren van illegale vreemdelingen (in dit geval toegespitst op Turken). Lastig, omdat deze categorie juist vanwege het illegale karakter van hun verblijf niet of niet als zodanig is terug te vinden in de administratieve infrastructuur van de Nederlandse samenleving. Waar onderzoekers naar de positie van migranten meestal beginnen met het opvragen bij gemeenten van gegevens over een specifieke populatie, moeten bij illegalen, die juist hun uiterste best doen om niet op te vallen en zich verre houden van iedere bureaucratische instantie, heel andere onderzoeksmethoden worden toegepast. In navolging van zijn promotor Engbersen, die er bij zijn onderzoek naar Rotterdamse werklozen achter kwam dat de geijkte sociologische benaderingen (enquêtes,